

Neučíš sobě rytiny

Neučíš sobě rytiny, ani jakého podobenství těch věcí, kteréž jsou na nebi svrchu, ani těch, kteréž na zemi dole, ani těch, kteréž u vodách pod zemí. Nebudeš se jim klaněti, ani jich ctíti (Ex.20.4,5a; Kralický překlad [KR]).

Nevytvářej si modly v podobě čehokoli nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí. Neklaň se jim a nesluž jim (Ex.20.4,5a; Bible 21 [B21]).

Nezobrazíš si [Boha]¹ zpodoběním ničeho, co je nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí. Nebudeš se ničemu takovému klanět ani tomu sloužit (Ex.20.4,5a; Český ekumenický překlad [ČEP]).

Když bylo toto slovo Sinajského zákona vydáno, směřovalo ke starověkým lidem, do pospolitosti pouští putujícího izraelského národa, do světa tehdejších místních a okolních názorů, představ a zvyků. Zlaté tele, které si adresáti příkázání právě pořídili, bylo doslova popřením obsahu tohoto druhého (popř. druhé části prvního) příkázání Desatera. Remeslně vyrobené modly - fyzické předměty - byly tehdy vyjádřením představ o tom, co bylo rozumem a smysly neuchopitelné či nepochopitelné.

Zhruba po třech stech letech po vydání Desatera byl stavěn jeruzalémský chrám. Jeho bohatá výzdoba naznačuje, že smyslem citovaného sinajského příkázání není vyloučit umělecké vyjádření skutečnosti, nýbrž nevytváret si takové obrazy, představy či modely hlubokých skutečností, které by *se mohly stát předměty kultu*. Úcta patří jedině Hospodinu. Jí sloužila i výzdoba jeruzalémského chrámu.

Význam slov *model* a *obraz* se v průběhu doby rozšířil; dnes se tato slova často používají v abstraktním smyslu. Na samém začátku Písma čteme o stvoření světa či vesmíru. Řečí srozumitelnou starověkému (její součástí je i tehdejší představa o světě) člověku je zde podáno svědectví o Božím tvůrčím díle, o tom, že všechno bytí není dílem nějaké náhody. Jako náhoda může být popisováno v rámci "pravidel hry" lidského poznávání, ale při vystoupení za jejich hranice je poznáváme jako *dobré dílo Božích rukou*. V průběhu doby se však toto hluboké svědectví začalo spojovat s onou dobovou představou jsoucná, jíž mnozí zbožní lidé věnovali úctu, jaká náleží samému Hospodinu. Nebezpečí, že zastaralé představy se stanou předmětem kultu, něčím, čemu dáváme místo náležející samému Hospodinu, nepatří minulosti. A i když tyto představy přímo neuctíváme, někdy tím, že je držíme a neotvíráme se pohybu v poznání Božího stvořitelského díla, si zmenšujeme prostor, v němž můžeme velikost Stvořitele a velkolepost Jeho díla vnímat a prožívat, a tak se stávají překážkou v uctívání Hospodina.

Na přelomu středověku a novověku se v křesťanské civilizaci objevuje spor geocentrismu a heliocentrismu. V církvi, i pod vlivem zprávy o stvoření v Genesi, zakořenil geocentrismus, od dob Aristotelových obohacený Ptolemaiovými epicykly, čímž se stal velmi složitým, avšak v rámci tehdy dostupných pozorovacích prostředků dobře popisoval realitu. Heliocentrismus byl zpravidla církevními představiteli odmítán jako odporující Písmu. Jenže on Písmu neodporuje a neodporoval, odporoval jen tehdejšími v církvi rozšířenými představami, které se samy staly předmětem úcty.

Konflikt geocentrismu a heliocentrismu se na dlouhou dobu stal příkladem střetu představitelů světa církve a světa vědy. Podobně se předmětem konfrontace stal kreacionismus s evolucionismem. Dnes už pro většinu křesťanů ani konflikt geocentrismu s heliocentrismem, ani konflikt kreacionismu s evolucionismem problémem není. Za přirozený se považuje heliocentrismus, i když teorie relativity ukázala, že mezi ním a geocentrismem jde více méně o věc pohledu (volby vztažné soustavy). Podobně dnes už křesťané nebývají pobouřeni evolucionismem, který od dob Darwinových zaznamenal velký pokrok; za významnými zlomy ve vývoji, z hlediska "objektivního" popisu náhodnými, lze pohledem víry vidět Stvořitelovy zásahy. A tak jak kult

¹ Tento gramatický předmět, kterým je v ČEP text doplněn (kurzívou), poněkud zužuje smysl tohoto příkázání. Bez něho jde o výzvu nevytváret si nejrozmanitější znázornění jsoucná, která by se mohla stát předmětem kultu (v širokém smyslu slova), byť by jim nebylo dáno označení "Bůh" či "bůh".

geocentrismu, tak klanění se kreacionismu snad dnes již nejsou aktuálními ohroženími úcty k Bohu. Avšak sinajské varování před kultem vlastních či současných všeobecně rozšířených představ je aktuální stále.

Ve sporech s evolucionisty kreacionisté argumentovali tím, že jejich pohled je v souladu s Písmem. Mýlí-li se, jak tedy máme přijímat poselství této Knihy knih? Použijme příklad ze sdělovací techniky. Rozhlasové vysílání považujeme za cosi samozřejmého. Vysílaná a přijímaná informace je přenášena pomocí vysokofrekvenčního elektromagnetického vlnění, na něž je namodulována. V průběhu doby se používaná *nosná frekvence*² zvyšovala a změnil se i způsob modulace (z amplitudové na frekvenční). Radiožurnál dnes posloucháme v Praze na 94,6 MHz (*Žižkov*), v Plzni na 89,1 MHz (*Krašov*), v Ostravě na 101,4 MHz (*Hošťálkovice*). Obsah sdělení je na všech místech týž, jeho se nosná vysílací frekvence netýká, ta vypovídá jen něco o místě, kde příjem probíhá. V průběhu demodulace je v rozhlasovém přijímači vysílaná zpráva oddělena od nosného kmitočtu, který posluchač - adresát sdělení - vůbec nevnímá. Podobně je třeba při četbě Písma oddělit to podstatné, co se týká vztahu Boha k člověku, od dobových představ o světě a životě, které jsou jen prostředkem umožňujícím vyjádřit ony nejhlubší skutečnosti vymykající se smyslovým zkušenostem. Tento důležitý "proces demodulace" je zde svěřen nám, čtenářům Písma. Záleží na našem odpovědném přístupu, abychom vnímali sdělení samé a nenechali do něho pronikat prostředek pro sdělení (dobové představy). Jejich směšování není zdaleka minulostí uzavřenou geocentrismem či kreacionismem, jak naznačí následující odstavce.

Fyzika od konce 19. století bourá naivní představy o prostoru a čase; prostor a čas nelze od sebe oddělit, rozumově poznatelný svět fyzika popisuje jako *křivý prostoročas*. Přitom prostor a čas vnímáme odděleně; jejich vjemy se liší především tím, že v prostoru se lze vracet, kdežto v čase nikoli; vnímaný čas si můžeme představit jako orientovanou přímku, po níž se lze pohybovat jen jedním směrem. Cestování časem zpět je námětem různých děl z oblasti science fiction. Je zajímavé, že do většiny známých fyzikálních zákonů se nevrátit času nepromítá. Výjimkou je *druhá věta termodynamická*, která říká, že v uzavřeném fyzikálním systému může *entropie*, tedy míra neuspořádanosti, jediné růst; nikdy neklesá. V dostupných fyzikálních systémech je platnost druhé věty termodynamické ověřena. Neuspořádanost roste. Avšak - co je Boží tvoření, tvoření z chaosu? Můžeme je chápat jako "protientropický" proces, tedy takový, v němž roste uspořádanost, a tedy probíhá proti druhé větě termodynamické (můžeme ovšem říci, že se netýká uzavřeného systému - jde v něm o jasné "vnější" - Boží působení; to už ale vystupujeme za hranice fyziky).

Čas tedy dnešní fyzika vnímá jako součást křivého prostoročasu. Míra jeho křivosti souvisí s rozložením hmoty - fyzikální čas je tedy vázán na hmotu. Čas, v němž se uskutečňuje vztah Boha k člověku a celému stvoření, hmotný svět přesahuje. Boží čas, KAIROS, tak převyšuje všechny naše představy a zkušenosti a je čímisi nesrovnatelně hlubším než CHRONOS, čas naší smyslové zkušenosti.

Velkou revoluci do fyzikálního myšlení vnesla kvantová fyzika. Její indeterminismus, ať už interpretovaný přímo jako vlastnost materiální reality či prostřednictvím skrytých (měření nedostupných) parametrů výrazně ovlivňuje obraz světa. V kvantové fyzice se setkáváme s pozoruhodným *principem komplementarity*. Na přelomu 17. a 18. století vznikly ve fyzice dva pohledy na podstatu světla, které v rámci běžné logiky jsou vzájemně neslučitelné. Holanďan Christian Huyghens světlu rozuměl jako spojitému prostor vyplňujícímu vlnění, pro Angličana Isaaka Newtona bylo světlo proudem oddělených prostorově přesně lokalizovatelných částic, tedy takových, že o každé lze přesně říci, kde se právě nachází. Ani další vývoj fyziky nerozhodl ve prospěch jednoho či druhého přístupu. Naopak: Věc se ještě zamotala, když v prvním desetiletí po první světové válce potomek italského šlechtického rodu, francouzský fyzik Louis de Broglie zjistil, že klasické částice (např. elektrony), které si běžně představujeme jako malinké kuličky nebo prostě jako hmotné body, se někdy chovají jako spojitý prostor vyplňující vlny. Fyzikální jsoucno - a můžeme říci hmotné jsoucno - se tak projevuje dvěma podle naší logiky neslučitelnými způsoby. Taková je skutečnost. Dva pohledy - vlnový a částicový - jsou oba oprávněné a vzájemně se

² Jde o technický termín. Z hlediska přenášené informace má nosná frekvence jen roli pomocného prostředku.

doplňují; a máme-li vyjádřit, co o realitě víme, musíme použít oba, byť nejsme s to je logicky plně spojit. Tuto vlastnost našeho poznání skutečnosti nazval dánský fyzik Niels Bohr, nositel Nobelovy ceny za fyziku z roku 1922, *principem komplementarity*. Nesmírně pozoruhodné je, že Bohr tento svůj princip neomezuje na fyzikální oblast. Dvojici komplementárních pojmů pro něho tvoří nejen vlna a částice, nýbrž také např. spravedlnost a milosrdenství či zákon a milost. Uzavření představ o světě do předkvantové podoby by znamenalo velké ochuzení; myšlení kvantové fyziky umožňuje hlouběji prožít vztah zákona a milosti, vztah spravedlnosti a lásky; obojí zůstává mimo lidskou logiku (jí se ještě budeme věnovat dále), která však není dána shůry, nýbrž je dílem lidským. Boží spravedlnost a Boží láska, Boží zákon a Boží milost zůstanou mimo naše lidské chápání, avšak kvantově fyzikální uvažování umožní tyto rozumem nepochopitelné stěžejní pojmy dějin spásy hlouběji prožít.

Od ryze přírodní vědy, jakou je fyzika, přejdeme k dvěma oborům, jimž někdy při klasifikaci věd bývá dáván přívlastek "formální" - k matematice a k logice.

Na **matematiku** na přelomu 19. a 20. století se pohlíželo skutečně jako na ryze formální vědu, jakousi rozšířenou symbolickou logiku. Běžná byla představa, že jde o to vytvořit vhodný systém axiomů (základních tvrzení, která se přijímají a priori jako pravdivá, a tedy se nedokazují), z nichž se pak deduktivně celá matematika odvodí. Ve třicátých letech 20. století slavný brněnský rodák Kurt Gödel dokázal, že už ani pro aritmetiku jako část matematiky to prostě nelze. Čísla nejsou jen produktem lidského rozumu. Oprávněný je pohled matematických platoniků (k nimž Gödel patřil), že čísla existují objektivně, i mimo člověka a jeho vědomí. A protože čísla jsou ideální objekty, rozumem zkoumatelný prostor přesahuje hranice materiálního světa.

V různých aplikacích používáme reálná čísla, která tvoří archimédovskými lineárně uspořádanou množinu³. Tuto vlastnost reálných čísel promítáme do nejrůznějších oblastí našich úvah. Dnes se v matematice pracuje běžně s uspořádáními, která nejsou archimédovská (*a* necht' je hodnota nějaké věci, *b* hodnota lidského života - ta je větší než libovolně velký násobek hodnoty věci; nearchimédovské uspořádání hodnot vyjadřuje Ježíšovo slovo "*Co prospěje člověku, kdyby získal celý svět, ale sám sobě uškodil? Co dá člověk na oplátku za svůj život?*" [Mt.16.26; B21]) a mohou existovat co do velikosti neporovnatelné prvky (to např. krásně koresponduje s Pavlovými úvahami o různých obdarováních, přičemž důležitá jsou všechna a nelze říci, že jedno je hodnotnější než jiné (Ř.12,3-8; I.Kor.12,4-31). Mimo oblast lineárního uspořádávání směřují i Ježíšovy výroky "*Amen, říkám vám, žádné ženě se nenarodil nikdo nad Jana Křtitele, ale kdo je nejmenší v nebeském království, je větší než on*" (Mt.11,11; B21), "*Takto budou poslední první a první poslední*" (Mt.20,16; B21; srov. celý oddíl Mt.20.1-16)

Aristotelská **logika**, podpořená Tomášem Akvinským, slouží jako základ našeho usuzování. A zpravidla nepochybujeme o tom, že je ověřena každodenní praxí. Její meze zpravidla nevnímáme. Každý výrok (gramaticky oznamovací věta) je přece pravdivý nebo nepravdivý. Jenže, co když má výrok modální charakter, ať už prostřednictvím modálního slovesa či nějaké modální částice, např. "snad" či "možná"? Výroky o budoucnosti, snad s výjimkou exaktně předpověditelných astronomických jevů (zatmění Slunce či Měsíce, konjunkce planet), mají modální charakter; konec konců v mnohých jazycích vyjadřování budoucnost probíhá pomocí modálních sloves (angličtina, bulharština), popř. z nich se vyvinuvších koncovek (živé románské jazyky). Principiálně otevřená budoucnost vyjádřená kvantovou fyzikou přesahuje možnosti aristotelské logiky. Tím spíše se do aristotelské logiky nevejde Boží budoucnost, přesahující hmotný svět a fyzikální čas.

Aristotelská logika odpovídá popisu konečného světa, a tak určitá její omezenost a nedostatečnost se projevuje v matematice při práci s nekonečnými množinami, kdy se někdy může ukázat nevhodným lpět na "zákonu vyloučeného třetího", a tedy jako vhodnější se může ukázat *intuicionistická* (resp.speciálně *konstruktivistická*) *logika*, v níž tento zákon neplatí. V matematické

³ Lineární uspořádání znamená, že libovolná dvě čísla jsou podle velikosti porovnatelná, archimédovské uspořádání znamená, že máme-li dvě libovolná kladná reálná čísla *a* a *b* (představme si, že *a* je hodně malé), pak vždy existuje taková přirozené číslo *n*, že *n.a* je větší než *b*.

informatice se ukazuje, že existují *algoritmicky nerozhodnutelné problémy*; žádná efektivní rozhodovací procedura pro ně nevybere jednu z odpovědí *ano, ne*. Pro matematickou informatiku je podstatný *proces* hledání odpovědi, zatímco klasická aristotelská logika je statická, což také svědčí o její omezenosti. Věříme, že Bůh stále tvoří, že realita stvoření je procesem, nikoli stavem, jak zdůrazňuje procesuální teologie.

Již dříve jsme zmínili, že aristotelská logika nestačí na kvantový obraz světa. Tím spíše se nehodí na uvažování o Bohu, o Jeho vztahu k stvoření, o věčnosti. A přitom zvláště mezi křesťany v určitém smyslu inklinujícími k určitému fundamentalismu se jí připisuje absolutní platnost, bývá jí vzdávána úcta náležející jen samému Bohu⁴. V rámci aristotelské logiky se mohou jevit neslučitelným zákon s milostí; vztah mezi Bohem a člověkem se aristotelské logice vymyká, její platnost není absolutní⁵.

Předmětem určitého kultu se může stát i naše (křesťanská) **morálka**. Hlubší zamyšlení nad tímto tématem by už bylo nad rámec tohoto článku, nicméně podělím se s čtenáři o jednu zkušenost z rozhovoru. Mluvílo se o etických rizicích moderní medicíny, zejména asistované reprodukce. Přítomní katolíci celkem svorně přizvukovali, že bychom měli zůstat u toho, co je přirozené. Jeden starý kněz, zřejmě s velikými pastoračními zkušenostmi, však atmosféru názorové shody přerušil vzpomínkou na ženu, která si dlouho marně přála dítětko. S pomocí asistované reprodukce se dočkala. A dodal, že se nemohl neradovat spolu s ní (Ř.12,15). Naše vztahy mají být založeny na lásce; přikázání lásky jsou největšími přikázáními. Láska je mocnější než litera zákona. Boží láska, promítnutá i do lásky mezi lidmi, znamená více než lidská morální pravidla. I ta se mohou stát předmětem nežádoucího uctívání.

Neustálé poznávání světa (včetně matematiky a logiky) pomáhá hlouběji prožívat tajemství stvoření, tajemství Boží lásky, milosrdenství, pravdy, spravedlnosti. Jde o poznávání velkolepého Božího díla. Je třeba k němu přistupovat s velikou pokorou, k níž patří i vědomí, že naše poznání je a bude vždy jen částečné. Poznání nelze absolutizovat, jeho produkty se nesmějí stát předmětem úcty. Nesmíme se klanět ani starým, ani novým představám, jak to potvrzuje i relativistický pohled na žabomyší spory geocentrismu a heliocentrismu.

Pravé poznávání vede k prožívání Boží velikosti. Umožňuje oddělovat ve sdělení Písma to, co je dobové, pomocné, a co je onou skutečnou, "demodulovanou" zprávou. Poznávání vede k hlubšímu vědomí superiority Boží lásky, projevené zřetelně v Kristu, v završení stvořitelského díla spasením. Vede k pokoře a obdivu a úctě vůči Všemohoucímu Bohu Stvořiteli.

Jiří Nečas

Praha, červen 2011 (psáno pro Křesťanskou revui)

Literatura:

Barrow, J.D.: *Pí na nebesích*. Praha, MF (Kolumbus) 2002.

Bohm, D: *Causality and Chance in Modern Physics*. London : Routledge and Kegan, 1957.

Cobb, J.B. Jr.: *Process Theology: An Introductory Exposition*. Philadelphia, Westminster Press, 1976.

Davis, P.J. – Hersch: R.: *The Mathematical experience*. Boston, Birkhäuser 1981.

Nečas, J.: *Nekonečno v konečném světě*. In: Beneš, K.; Machula, T.: *Stav dialogu přírodovědců s teologií* (Sborník z konference 2005). České Budějovice, Teologická fakulta Jihočeské univerzity 2005.

Weizsäcker, C.F. von: *Die philosophische Interpretation der modernen Physik*. Nova Acta Leopoldina, 37/2, č. 207.

⁴ Klasifikace lidí na "spasené" a "nespasené" (či "obrácené" a "neobrácené"), na ty, kdo patří k Církvi a kdo nikoli, je záležitostí aristotelské logiky. Opustíme-li její omezený prostor, uslyšíme s novou výrazností Ježíšovu výzvu "*...co je ti po tom? Ty mě následuj*" (J.21,22b).

⁵ Ježíšova slova z Mt.5,37 (*At' je tedy vaše slovo 'Ano' ano a 'Ne' ne. Co je nad to, je od zlého*) nejsou argumentem ve prospěch mimořádného postavení dvouhodnotové aristotelské logiky; jde v nich o výzvu vyjadřovat se jasně a jednoznačně, bez postranních úmyslů.